

॥ श्री राष्ट्रदेवता प्रसन्न ॥

१

वीररत्न तानाजीराव मालुसरे

यांचा

पोवाडा.

स्वातंत्र्यसंगर्भो अर्पुनि शिरकमलाल्य, स्वातंत्र्यदेविन्या
पदी लीन जो झाला, तो धन्य धन्य ! नखीर कोर्तियुत होइ,
ईश्वर त्यावरि संतोषला ॥ ध्रु० ॥

—: १ :—

एके दिवशीं जिजाई पहाटेला । बोलत शिवाजीला ।

“कोंडाणा जंवा दिधला । यवनाला घाला तंवा पडला । रा-

ज्याला मोंगळ काळ झाला । चित्ताचा धीर सकळ सुटला ॥

स्वाधीन बुद्धि तांच्यांत ठेवण्याला । किल्ला पाहिजे झाला । स्वाधीन;

आपणाला । ना तरी सदा काळिमा लागला । राज्याला तसाच
कीर्तीला । पाहिजे विचार हा केला. ॥ रामकृष्ण तुमचे पूर्वज ।
जनक धर्मराज । धरावी त्यांची लाज । रावणाला धाक ज्यांचा
पडला । कंसाला धाक ज्यांचा पडला; । पृथ्वीचा भार कमी हो
केला. ॥ ज्यांनीं धर्म सकळ बुडविला, । देश चिरडिला, ।
त्यांच्या नाशाला । घेतसे देव नवीन अवतार; । दुष्टांचा पूर्ण
करित संहार; । लक्षांत ध्यावा तोचि व्यवहार. ॥ चाल ॥ हें
राज्यपद बहु कठीण पृथ्वीवरी ॥ ती भोगलालसा सदा जगां
वावरी ॥ षड्भुकार होती बहु प्रचळ अंतरां ॥ मग शुद्धबुद्ध
होईल कावरीवावरी ॥ मग दृष्टि राहिल सदैव पापावरी ” ॥
ऐकुनी आईचे बोल । शिवराज चित्ती व्याकुळ, । ह्मणे “माय !
काय आह्मि केलं ? । कधि पाप नाहीं बघितलं, । धर्मास नाहीं
सोडलं । गर्वांस उभं कापलं । आळसास नाहीं पद दिलं । मन
तुमच्या अर्ध्या वचनांत सदा राहिलं. ” ॥ मग जिजामाउलिनं
पुन्हां त्यास सांगितलं, ॥ “ जर किल्ला घेण्या ऊशिर । शिव-
राया ! लागला फार । तर हिंदुधर्माचं शिर । तर महाराष्ट्राचं
शिर । मोंगल उडवि सरसर । धर्माचा होईल चूर । पापाचा
वाहिल पूर ” । डोळ्यांत अश्रु सांठले कंठ दाटला ॥ गंहिवर-
ल्या कंठामधून शब्द उमटला ॥ माघाच्या वध नवमीला । तो
किल्ला पाहिजे सर झाला । करि पूर्ण आस ही बाळा ” ।
शिवराज बोलले नमून मातृपदाला ॥ चाल ॥ जर पूर्व-पुण्याई

केली । असेल लाभली । होईल शिव वाली । माऊली ! आज
निश्चय केला । माघाच्या वध नवमीला । जोडिन किल्ला मरा-
ठेशाहीला ” ॥ १ ॥

—: २ :—

उमराठं गांव छानदार । सुरेख घरदार । लावली तलवार ।
कमरेला, धाक यमाला पडला । पाताळीं काळ जाऊन दडला ।
सौख्याला सदा मोहोर आला ॥ जसा जयंत शोभत इंद्राला ।
अभिमन्यु अर्जुनाला । स्कंद शंभूला । रायबा तसा तानाजीला ।
रायबा तसाच जनतेला । सौख्याला सदा बहर भरला ॥ शेला-
रमामा सांगत तानाजीला । “ रायबा थोर झाला । आला हो
लगिनाला । करावं औंदा लगिन ह्याचं । पाहुंढ्या लगिन नात-
वाचं । चार इसावर हो वय आमुचं. ” ॥ तानाजिनं होकार
तंवा दिला । सोयरा बघितला । मुहूर्त मग ठरला । माघाच्या
वध नवमीचा । थाट लइ झाला तय्यारीचा । वर्णील कुठवर
ही वाचा ॥ चाल ॥ तंवा समद लोक जमुनशान बोलति
तान्यास ॥ “ लइ तान्या मोठा झालास शिवबाचा दास ॥
त्येचं थोरपण नावरूप सांगशि आह्मांस ॥ त्या शिवरायाच्या
पार्थी वाहिलं जीवास ॥ घरदार सोडून दिलं त्याच्या कार्यास ॥
त्यास आह्मी कधीं पाहावं ? । त्यास आपण कधीं देखावं ? ।

डोळ्याचं पारणं फेडावं? । 'हा ताना शिवरायांच्या मर्जांतला' ॥ असं कौतुकानं सदानीदा सांगशि आझांला ॥ या वेळेस त्यास आणवावं । त्येनं आमचं गांव पाहावं । त्येनं आपलं राहणं देखावं । हें असं ध्येनांत घरावं । जा शेलारमामा ! तुझी त्यास आणावं" ॥ चाल ॥ तानाजिनं इचार जरा केला । मामास सांगितला । रायबा संग घेतला । तिचेही झाले घोड्यावर स्वार । बाळ तरुण ह्यातारपणाचा अवतार । जाहला जगांत जय-जयकार ॥ २ ॥

—: ३ :—

एका तंत्राच राजगडावर । झालेला प्रकार । युद्धास धन-घोर । आलं हो मूळ, प्रसंग थोर । एकावं शांत होउन सारं । चित्ताचा सोडुं नव्हे धीर ॥ 'युगत करून शिवाजी सुटून गेला । दिछोहून गेला । मराठ्या प्रांताला । होईल राग त्याचा अनिवार । करिल गट मोगल सरकार । दक्षिणेंत होईल मराठा कारभार' ॥ औरंगजेबानं विचार असा करून । पन्नास हजार देऊन । शिपाई शिस्त करून । घाडिला उदयभान सरदार । कोंडणा किल्ल्याचा सन्दा अधिकार । शाहानं दिला तयास बहुकाळ—॥ असा कागद घेऊन हेजिब आला । जयसिंगानं घाडियेला । त्याच समयाला । रायाच्या चैन मनाला पडेना ।

तन्हाच्या राया करित स्मरणा । नव्हते कां दुसरे सरदार नाना ? चाल ॥ हा विचार करिती शिवबा किल्ल्यावरी ॥ तों तानाजी मोंचले राजगडावरी ॥ ती अक्षत देण्या झाली त्यांचो तय्यारी ॥ ती जिजामाउली त्यांची इचारपुस करी ॥ हें जाणून ताना चपापला अंतरीं ॥ हें असें कसं आज झालं । शिवरायानं नाहीं दिखिलं । त्येच्या मनांत काय हो आलं । तें अजून नाहीं सम-जलं । लगिनास आलों आलों त्याला बोलवायाला ॥ परि येत्या वेळेला सकून सुभ नाहीं झाला ॥ तर त्यास जाऊन भेटावं । त्येचं मन समद वोळखावं । शिवबानं सदा ह्योर यावं । आधि कडकडून भेटावं । मग आमचा हात धरून किल्ल्यावर न्यावं ॥ परि असं कसं आज व्हावं । याचं कारण त्याला पूसावं । मग मामा ! लगिनामंदि एकमन व्हावं' ॥ चाल ॥ मम तडक तिचे निघाले । सरासर गेले । जेथें शिव बसले । युद्धाचा करित काळ विचार । देशाचा हाते करित संसार । आयास म्हणुन फहतोय फार ॥ ३ ॥

—: ४ :—

पाहुन तान्याला शिवाजि पुढं झाला । हातानं धरियेला । आणुन बसवीला । विचारी क्षेम तानाजीरावाला । मामाला शिपिक रायवाला । येण्याचं तसं कारण त्याला ॥ चितेच्या

अधीन परि पुरा । रायाचा चेहरा । तानाजीस दिसला । बो-
लला शूर मराठा सरदार । धैर्याचा मूर्तिमंत अवतार । प्राणाचा
नाहिं तयास दरकार ! ॥ “ तुमचं कुशळ आधीं एकावं । मनानं
आनंदावं । नंतर परिसावं । आमुचं, । हाच उचित व्यवहार ।
राज्याचा दिला देवानं अधिकार । सांगावा आपला कुशल समा-
चार ॥ जसं प्रसन्न तुह्नां पाहिलं । पूर्वी मन धालं । नाहीं तसं
देखिलं । भेटिच्या आजच्या समयाला । चंद्राला राहू चिंतेचा
लागला । चित्तानं असा कयास केला ” ॥ शिवराज छत्रपति
बोले । “ विशेष नाहीं झालं । विचार सारं चुकलं । आपुल,
असे कुशळ आमचं । आतांच तानाजीराव येण्याचं । सांगावं
काय कारण तुमचं ” ॥ चाल ॥ मालूसरे लागले बोलण्याला,
आनंद जरा झाला, तांदुळ पुढं केला, चित्ताचा हो फुलला,
बाग; परि गेला, घटकेंत वाळुनी सारा ! ॥ शेळारमामानं सांगि-
तलं आह्वांला, रायवा थोर झाला, आला हो लगिनाला, सोयरा
बघितला, मुहूर्त मग ठरला, माघाच्या वद्य नवमीला ॥ सारे
लोक बोलले आह्वांला, ‘ ऐशा समयाला, शिवबा पाहिजे आला,
आमच्या गांवाला, भेट देण्याला, होईल तोष डोळ्याला ’ ॥
सारीं कामं ठेऊन बाजूला, जिजाईमाईला वेऊन गांवाला यावं
लगिनाला, तोष दासाला । होईन, धन्य भूपाला ” । खळबळे प्रेम
चित्तांत, आनंद मिळत दुःखांत ॥ शिवराज बोलले तान्यास, ॥
आमचं मन धावे येण्यास, ॥ चाल ॥ पर शरोर दुसऱ्या

कामावर । झालं तय्यार । घेउन समशेर । कोंडाणा किल्ला
कराया सर । माउलिनं घातली शपथ घोर । पुरवावी हीच
आशा थोर ” ॥ ४ ॥

—: ५ :—

‘ माघाच्या वद्य नवमीला । किल्ला पाहिजे झाला । आ-
पला, जन्माला ! ना तरी गनिम खास बसला । काळिमा लागेल
कीर्तिला । जन्मुन काय उपयोग केला ’ ॥ अशि शपथ घातली
माउलिनं । प्राणहि अर्पुन । करिन स्वाधीन । कोंडाणा, जावें
तुम्ही परतून । रायवाचं लग्न टाकावं उरकून । थाटानं यावं
नंतर परतून ॥ या वेळेस स्वारिवर जावं । स्वतांच अनुभवावं ।
युद्ध करावं । आशा ही झाली आह्वां अनिवार । हातांत घेतलि
भवानी तलवार । आह्वां श्रीअंबाबाई आधार ” ॥ हे शब्द
द्वयिं झोंबले । मर्मि लागले । ताना मग बोले । संचरे आय-
तेज द्वदयांत । संचरे क्षात्रतेज अंगांत । उपमा नाहीं तिनहि
लोकांत ! ॥ “ आधीं लग्न लाविन कोंडाण्याचं । नंतर रायवाचं ।
हेंच त्रिद आमुचं । वाहिला देह त्याच कार्यास । युद्ध मोक्षाचं
दार आह्वांस ! आपुलं साह्य दीन दासास ॥ चाल ॥ जरि
आमच्यासारखं पडतिल लोक रणावर ॥ महाराज ! तरी मिळ-
तिल रोज भाराभर ॥ रंगेल लाल रक्तानं त्यांची समशेर ॥

आपण जर जाल विनिवर । बरंवाईट झालं तर । मिळतील
काय अवतार । दिसतात सूर्य कां फार । दिसतात तारे भरपूर ।
आमच्यासारख लोक घरोघर । तुमच्यासारख येक होणार ।
राहो लोभ तुमचा आह्मांवर । करो दया आज शंकर । सोडा
हुकूम जाण्या रणावर । माघाच्या वद्य नवमीला किल्ला हो सर ॥
झालाच असं समजावं तरिच हा वीर ॥ ना तरी अंबेच्या पायीं
वाहिन शीर ! ” ॥ चाल ॥ अशि प्रतिज्ञा करून निघाला ।
सुचेना अन्य त्याला । गात कवनाला । बंधुनो ! ऐका चरित्र
त्याचं । शूराचं प्रतापि पुरुषाचं । पावन होईल मन आमुचं ! ॥९॥

—: ६ :—

लगिनाचा वेत रद्द केला । घेऊन सूर्याजिला । टेहेळणी
करण्याला । चालला वेश करुन न्यारा । वळविलं रायाजी
नाईकाला । एकावं त्येच्या पोवाड्याला ॥ घेरसरनाईक रायाजी ।
मोठा रणगाजी । ह्मणतो परी 'हां जी !' । यवनाला, मोह
मनाला पडला । मोंगलाचा दीन चाकुर बनला । मर्दाचा सम्दा
इचार चुकला ॥ त्येच्या मुलीच्या लग्नामंदि गेला । तान्हा गोंध-
ळाला । गात कीर्तीला । शिवबाच्या, झाला सारा लोक गार ।
चित्ताला त्यांच्या त्यानं केला वार । हातांत ओढली त्यानीं
तलवार ॥ रायाजि नाइक बोलला । तंवाच गोंधळ्याला ।

जाणलं त्येनं त्याला । ज्याची हो खूण त्याला कळणार । चित्ताचा
झाला त्याच्या निर्धार । यवनाचा आला त्यास तिटकार ॥ चाल ॥
“ अक्षि रावजी ! तानू गोंधळ्याला । वळखिलं सम्दं ! तुझांला ।
गोंधळ्याचा पोशाख केला । अन् माझं मन पाहण्याला आला
व्हय ? । केलं आज पुनित देहाला । दयेचा समिंदर झाला ।
काय हुकूम सांगावा मला । लड दिसानं योग हा आला ।
आज जीव आमचा वाहिला शिवबादादाला ॥ देवलोक सम्द
खाली आल वाटतं आह्मांला ॥ राखाया गोरगरिबाला । राखाया
गाय माउलीला । राखाया आपल्या धर्मांला । धन्य धन्य तोड
गावना तुमच्या कीर्तीला ! ” ॥ तानाजी लागला बोलण्याला ।
“ दावावा बुरुज आम्हांला । पाहुं था तट आम्हांला । रोखु
था जागा आम्हांला । जिथून चहुनशान गांठावं उदयभानाला ”
॥ चाल ॥ घेरसर रायजि नाइकाला । घेऊन संगतीला ।
रोखुन बुरुजाला । परतले तानेराव सरदार । भवानी साह्य
ज्यास करणार । वर्णन त्याचं कसं हो सरणार ? ॥ ६ ॥

—: ७ :—

तीन इसा मावळ संगतीला । घेऊन जाण्याला । सांगुन-
शान भावाला । चालला ताना कोंडाण्याला । पूजिलं शंभुभवा-
नीला । घेतलं तीस आपल्या मदतीला ! ॥ निघतांना सांज

लह झाली । दौड परि केली । गांठली त्यांनीं जाळी । राचं नौधाव्या घटकेला । काळोख सर्वांमंदि भरला । घुबडांनीं गोंधळ लह केला ॥ झुंजार बुरुज गांठला । येशीच्या शेंपटीला । लावुन सोलाला ! बोलला तान्हा घोरपडीला । चित्ताला त्याच्या घोर पडला । पडलेला दूर तिनं हो केला ॥ ‘ यशवंती ! सदा यश दिलस् । म्हणुन ठेवलं । नांव तुझं भलं । देइ ग आज बी तेंच मजला । पुरविन तुझ्या कौतुकाला । घालिन स्वायला ग्वाड तुजला ! ’ ॥ असं म्हणुन सोडलं वर तिला । गेली सरसरा । आला पर फेरा । दैवाचा, बाई खालत फिरली । पहिल्यांदा तिनं ही कच खाली । असली ती गोष्ट कधि न झाली ! ॥ चाल ॥ मग तान्हा बोलला रागानं येशवंतीला ॥ “ आज इचार काय ग तूं हा केलास् ? असा कधि नाहीं बघितला । अपशकुन आज मला झाला । पर आमचा देह कधि मागं नाहीं परतला ॥ व्याणि एकदां सोडतो वर तुला । तत चिकाट घरून धीराला । नाहिंतर उडविल तलवार तुझ्या ग मुंडक्याला ” ॥ घोरपड घांवली सरसरा । वर बसली पाहुनी थारा । मग तान्हा झाला सामोरा । त्यानं घट्ट घरलं सोलाला । हिस्का मारुन् पाहिलं दोराला । सरसर चढाया लागला । जीवाची फिकीर नाहिं त्याला । ‘ चला याहो ’ बोलला लोकाला । झरझरा मावळा चालला ! । वर भगवा झेंडा चालला ! । झटकनं तान्हा झुंजार-बुरजावर गेला ! ॥ अक्षि वायसा सुद्धां गलचला । मावळ्यांनीं

बघावा नाहीं केला । तत मांसारकाचा काला । मावळ्यांनीं बघावा लह केला । असा धुमाकूळ माजला । तंवा कळलं त्येंच्या लोकाला । खडबडून जागा मग झाला । मोंगलभाई बोलला । ‘ सैतान फिल्ल्यावर आला ’ । या कोणी राखा आम्हाला ’ ॥ चाल ॥ आतां कोण कसला येणार ! तुजला राखणार । ताना घेणार । नरडिचा चोट होउनि लाल । केल्या पापाचं फळ भोगाल । आला या मर्तभूमिवर काळ ॥ ७ ॥

—: ८ :—

अशी कत्तल करुनि सरसरा । सांठवुनि शिरा । करुन मलमाला । आईच्या तान्हां लावि इद्रयास । आला हो आला पूर शौर्यास । देखिल त्यानं उदयभानास ॥ “ हरहर महादेव ” बोला । आला उक्त मला । खोऱ्यामंदि भरला । भानाला तान्हा सिंहापर खास । थरथरे काळ पाहुनी ज्यास । घांवला तो पार-तंत्र्य चिरण्यास ॥ उदयभान वीर खळबळे । लाल झाले डोळे । तान्हा मग बोले । भानुला, देहभान नुरें त्यास । धर्माचा लागे त्याचा मनीं ध्यास । भानुच्या उदार्यि गुंतली आस ॥ चाल ॥ “ तूं उदयभान सरदार । रजपूत जातिचा वीर । तूं हिंदुधर्मा आधार । तूं हिंददेशा आधार । रामकृष्ण तुमचे पूर्वज होते नरवीर ॥ गायिचासरं पाळुनी कृष्ण झाला लह थोर ॥ आज

शिवानं घेतळा अवतार । त्यास यश खास येणार । तूं माति-
मोल होणार । घरची बाईल ओढुन नेती । टकटका बघाया
लावती । चराचरा गाय कांपिती । घटघटा रगात पिती ।
आमच देव समदं फोडिती । धर्मास दुष्ट तुडविती । तोंडांत
मांस घालती । साधुसंता त्रास लई देती । बायकांच्या अंगा
झोंबती । त्यांची करणी सांगावी कितो ? । अभिमान गेला
शौर्याची झाली बघ मातो ! ॥ चाल ॥ तूं शूर मर्द सरदार ।
धर्मा आधार । जातिशीं वैर । साधुनी जाशि घोर नकांत ।
येउं दे आर्यतेज अंगांत । होईल कीर्ति तिनही लोकांत ” ॥८॥

—: ९ :—

उपदेश गेला परि वांया । सत्तेची माया । सूडाची छाया ।
पसरली उदयमानावर खास । मोंगलाचा घरला त्यानं विश्वास ।
जोरानं धावला वार करण्यास ! ॥ तानाजी सिंह खवळला ।
घावुन गेला पड्डा लई फिरला । युद्धाला आला रंग अनिवार ।
बिजलिची करणी करित तलवार । दोषेही होते मोठे लढणार
॥ दैवाची करणी परि न्यारी । फिरला माघारी । देव कंसारी ।
भानानं केला तान्यावर वार । डाव्या हाताला रक्ताची धार ।
लागली; पडली भूमिवर ढाल ॥ गुंडाळून हाताला मुंडासा । झाला
कसाबसा । सज्ज, परि फांस । दैवानं घातळा, कोण काढणार ? ।

दैवाला दया कधिं न येणार । भाळीं जें लिबळं तसंच घडणार ! ॥
तो धैर्यमेरु उमळला । धरणीवर आला । झाला जीव गोळा ।
सोडुन देह गेला स्वर्गास । भानानं हाणली लाथ डोक्यास; ।
पापाची भरली त्याच्या घडी खास ॥ इतक्यांत टोळी घेऊन
सूर्या वर आला ॥ त्यानं पाहिलं पळत्या लोकांला । त्यानं पाहिलं
पळत्या मावळ्याला । “ कुठं जातां ? ” बोलला तो त्याला ।
सूर्याला मावळा बोलला । ‘ अहो ताना पडला धरणिळा मोठा
घात झाला ’ । डोळ्यांत अश्रु दाटला । पर मोठा धीराचा
पडला । तळवार रोंखुन बोलला पळत्या लोकांला ॥ “ अर
भिऱ्या लेकांनो ! जरा । ईचार मनामंदो करा ! । अर लढुन-
शान तरि मरा । इथून पळुनशान जाउन अमर काय झाला ? ॥
जो भ्याड पळपुटा झाला । तो खास गेला नकांला । ठेवावं
खालतं भाज्याला । नेसावं चोळिलुगज्याला । कमरेच्या सोडुन
शेत्याला । नेसावं बायकी शालुला । डोक्याला लावुन कुक-
वाला । हातांत भरून बांगडोला । मग पळुनशान जाऊन
राखा जीवाला ॥ काय आल्या धरुन दोराला । जाणार सांगावं
मला ? । तो दोर तुमच्या आधींच झुंजुन मेलाला ! ॥ लई जपु-
नशान जीवाला । कायमचं काय राहिला । इथून जाउनशान
गांवाला । सांगाळ काय राजाला ? । ‘ हरहर महादेव ’ बोला ।
चला घुसूनशान उडवुया लाख मुंडक्याला ” ॥ चाल ॥ धन्य !
धन्य ! सूर्याजीराव । उतराई व्हावं । कशानं सांगावं । भावाचं

तानाजी

दुःख लोटुनी पार । देण्याला जीव झाला तय्यार । घेऊन याल
कर्धि हो अवतार ! ॥ ९ ॥

—: १० :—

पुन्हें सारा उलटला भाला । मावळा एक झाला । केला
मग हला । मोंगलाची झाली तारपिट फार । पळती हो खाला
त्यांनीं लई मार । घेण्याला लावली त्यांना माघार ॥ मामाची
शुंज लागली । भानाशीं भली । घालुन खालीं । भानुला घाडलं
घोर नकांत । फडफडे भगवा झेंडा किल्ल्यांत । प्रसिद्ध झाला
तिनहि लोकांत ॥ वृत्तांत सारा घडलेला । कळला राजाला, ।
लागली डोळ्यांला । पाण्याचो धार, गेला आधार ! । शिववाला
तान्हा प्राणापर प्यार । दुःखाचा झाला त्यास लई भार ॥
हुंदक्यानं आलां उमाळा, । शिववा बोलला । “ हाय ! घात
झाला । ठेवुन पृथ्वीवरती आह्मांस । सोडुन गेला ! तान्हा
स्वर्गास ! । दैवाला नाहिं दयालव खास ॥ चाल ॥ स्वा-
तंत्र्यदेविच्या गळ्यामधुन मणि गळला ॥ काय एकदांच
सद्भाग्यचंद्र मावळला ॥ तो देशभक्तिचा सिंधु कोरडा पडला ।
॥ माणीक एक हरपला ! । स्वातंत्र्यहंस तो मेला । ताब्यात
आला गड परी सिंहु तो गेला ! ॥ पांडुरंग शाहीर गातो त्याच्या
कवनाला ॥ १० ॥

भाद्रपद शु० १-१८४८.